

*Матвієнко В.М.**

ГЕРМАН ГУММЕРУС: БІЛЯ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКО-ФІНСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ СТОСУНКІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В дипломатичній історії України 1917-1921 рр. чільне місце посідає постать першого посла Фінляндії в Україні, визначного фінського громадсько-політичного діяча, великого симпатика української справи Германа Гуммеруса.

Гуммерус (Gummerus) Герман Грегоріус народився 24 грудня 1877 р. в сім'ї інженера, яка проживала в Петербурзі. З 1895 р. майбутній представник Фінляндії в Україні буремних 1918-1919 рр. пов'язав свою долю з Гельсінгським університетом. У 1885-1900 рр. – студент історико-філологічного факультету, 1900-1910 рр. – викладач історії (досліджував давньоримську економіку та соціальну структуру), 1910-1918 рр. – доцент римської історії Гельсінгського (Гельсінфорського) університету. У 1910 Г.Гуммерус здобув наукову ступінь доктора філософії, в 1911-1914 рр. пройшов стажування та проводив дослідження з історії архітектури в Римі. Свою політичну кар'єру розпочав як поміркований соціал-демократ, був членом правління Шведського робітничого союзу Фінляндії, але після 1907 р. перейшов до Партії активного опору Фінляндії («активістів»), що боролася за політичну незалежність Фінляндії. У 1904 р. відбував 5-и місячне ув'язнення в Петропавлівській фортеці. Згодом, у 1905-1906 р. очолював міські шведські робітничі курси і, водночас, у 1905-1907 рр. — редагував і видавав журнал «Фрамтид» («Майбутнє»). Під час Першої світової війни перебував у Стокгольмі, де представляв рух фінських добровольців-єгерів і протягом 1916- 1918 рр. був членом делегації за звільнення Фінляндії у «Союзі поневолених Росією народів», де активно сприяв встановленню українсько-фінських контактів на рівні визвольних рухів. Наприкінці листопада 1917 р. Г.Гуммерус ініціював перед щойнообраним головою фінського уряду П.Е.Свінхувудом та відповідальним за зовнішню політику Фінляндії К. Енкелем постановку питання про налагодження дипломатичних відносин з УНР. Після здобуття Фінляндією незалежності перебував на дипломатичній службі: у першій половині 1918 р. працював радником дипломатичної місії Фінляндії у Швеції; в липні 1918 р. - лютому 1919 р. – повірений у справах фінського посольства у Києві; у 1919-1925 рр. – повірений у справах, згодом посланник Фінляндії в Італії, водночас, у 1922-1925 рр. представляв Фінляндію у Міжнародній сільськогосподарській інституції в Римі. Після 1925 р. Г.Гуммерус повернувся на викладацьку роботу до Гельсінського університету, де працював до останніх днів (помер 18 липня 1948 р.), перебуваючи на посадах доцента, а згодом професора всесвітньої історії. Не полишав професор Г.Гуммерус і громадсько-політичну діяльність: з 1928 р. – член керівництва, а в 1934-1936 рр. - голова патріотичної організації «Союз незалежності», у 1941-1942 рр. – головний редактор журналу «Свенск боттен». Г.Гуммерус був автором дослідницьких робіт про політичні події у Фінляндії в 1899-1910 рр., про «активний спротив» та рух єгерів в роки Першої світової війни, біографій К. Зілліакуса та П.Е.Свінхувуда, а також надзвичайно цінних для дипломатичної історії України власних спогадів

* доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Україна в переломні часи: Шість місяців на чолі посольства у Києві», які вийшли друком у 1934 р., та були перевидані для широкого українського загалу видавництвом Таксон у 1997 р.

Саме зі спогадів Г.Гуммеруса ми сьогодні детально можемо відновити перебіг подій та ініціатив, що передували відкриттю фінського посольства у Києві та розвитку українсько-фінських дипломатичних стосунків.

Так, українсько-фінські контакти на рівні визвольних рухів започаткувалися ще навесні 1916 р. у Стокгольмі під час створення за сприяння німецького МЗС «Союзу поневолених Росією народів». Тоді представник Делегації за визволення Фінляндії доктор філософії й «активіст» Герман Гуммерус познайомився із членами місцевого інформаційно-пропагандистського осередку Союзу Визволення України (СВУ).

Через півтора десятиліття потому Г.Гуммерус згадував: «Лише тоді я усвідомив етнографічні та історичні підстави прагнення українців до незалежності і зрозумів, яке це має значення для Фінляндії. Українські прибічники незалежності були нашими очевидними та природними союзниками. Якби ця велика та багата країна стала незалежною, це б послабило сили Росії і, таким чином, сприяло б звільненню Фінляндії та збереженню її свободи» [1].

Тому влітку-восени 1917 р. фінські патріоти у Стокгольмі увійшли у тісні стосунки й надавали комунікаційні послуги місцевому Українському інформаційному бюро, очолюваному членами СВУ Миколою Залізником і Бандрівським. Але спроба фінських діячів зв'язатися тоді з Центральною Радою виявилася безуспішною. І все ж наприкінці листопада Г.Гуммерус таємно привіз до Гельсінкі підготовлений М.Залізником меморандум про державний устрій України й переговорив у справі налагодження з нею дипломатичних відносин із щойно обраним головою фінського Сенату (уряду) Пером Евіндом Свінхувудом та відповідальним за зовнішню політику Карлом Енкелем [2].

На підставі меморандуму М.Залізняка Сенат доручив професорові Йосеппі Юліусу Міккола виробити проект акту про визнання Фінляндією УНР [3]. А в перший день наступного, 1918 р., Сенат прийняв рішення відрядити до Києва делегацію в складі професора Й.Міккола та доктора філософії Яло Лах'я Каліма, що мала повідомити український уряд про проголошення Фінляндією незалежності. На заваді візиту тоді постали громадянська війна у Фінляндії та більшовицька агресія проти УНР.

Зрозуміло, що політична боротьба і певна невизначеність в Україні в останній період існування Центральної Ради не сприяли встановленню українсько-фінських дипломатичних відносин. Тому гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. у цілому був прихильно сприйнятий промонархічним «білим» керівництвом Фінляндії. Г.Гуммерус, тоді вже радник дипломатичної місії у Стокгольмі, навіть назвав його «революцією, яка сприяла буржуазним перетворенням в Україні».

Під час відвідин Гельсінкі у травні 1918 р. Г.Гуммерус доклав чимало зусиль, щоб переконати міністра закордонних справ Отто Стенрота у доцільності офіційного визнання Української Держави. Дипломат доводив своєму начальникові, що фінський уряд «не має ніяких підстав для сумнівів, оскільки Німеччина вже визнала Україну», а дружні відносини з останньою принесли б Гельсінкі «очевидну користь». Більшовицька Росія загрожувала обом країнам, відкриття дипломатичного й консульського представництв інтенсифікувало б розвиток двосторонньої торгівлі, а транспортне сполучення можна було легко налагодити через окуповані Німеччиною території Латвії та Білорусі. О.Стенрот не заперечував Г.Гуммерусу і в принципі погодився з ним.

Паралельно 17 травня 1918 р. Г.Гуммерус звернувся до німецького консула в Гельсінкі з проханням переконати Берлін у потребі відкриття фінського посольства в Києві. МЗС Німеччини схвально поставилося до цієї ідеї, а український посол у Берліні барон Федір

Штейнгель, з яким Г.Гуммерус бачився 2 липня 1918 р., пообіцяв поінформувати гетьмана П.Скоропадського [4]. Щоб виключити будь-яку небажану несподіванку з боку Німеччини, фінський дипломат навіть підключив до справи керівника «Союзу поневолених Росією народів» прибалтійського німця барона фон Роппа.

На додаток до зусиль Г.Гуммеруса по відкриттю фінського посольства в Києві останньою краплею, що переконала Гельсінкі у необхідності встановлення дипломатичних відносин з Україною, стала позиція бізнесових кіл. Саме з такою пропозицією до О.Стенрота звернулося керівництво щойнозаснованого «Товариства фінських паперових заводів», що прагнуло поновити експорт паперу в Україну. Дві найвпливовіші особи «Товариства» – генерал-майор Рудольф Вальден і полковник Гост Серлакіус бажали особисто поїхати в Україну і могли виконувати обов'язки консулів (перший згодом дійсно став фінським консулом у Києві, другий – в Одесі), але передусім був потрібен професійний дипломатичний представник.

Тому 26 липня 1918 р. за поданням О.Стенрота Сенат Фінляндії ухвалив рішення про призначення доктора філософії, кавалера ордена Хреста Свободи Г.Гуммеруса повіреним у справах (*chargé d'affaires*) при уряді Української Держави у Києві. 30 липня 1918 р. фінський міністр повідомив про це свого українського колегу Д.Дорошенка [5]. 9 серпня 1918 р. в Сенаті відбулися призначення фінських консулів.

Тут доречно зауважити, що фінський Сенат призначенням своїх повіреного у справах і консулів до Києва та Одеси по суті пішов на юридичне визнання Української Держави, попередньо письмово не зазначивши фактичне. На цю обставину П.Скоропадський звернув увагу Г.Гуммеруса під час прийому з нагоди його офіційного вступу на посаду (вручення вірчих грамот) 26 серпня 1918 р., коли зазначив, що надані йому повноваження «свідчать про визнання незалежності України і що, посилаючи дипломатичного представника і двох консулів для охорони інтересів Фінляндії в Україні, сенатор Стенрот пішов навпростець», не витрачаючи часу на формальності. Гетьман висловив слушний здогад, що «це можна пояснити бажанням... керівництва «Товариства фінських паперових заводів» [6].

В особі глави фінського дипломатичного представництва в Києві українська сторона отримала не тільки високопрофесійну особу, але й палкого прихильника української справи та українсько-фінського зближення. Варто нагадати, що напередодні призначення до Києва у Гельсінкі вийшла брошюра Г.Гуммеруса «Росія та Україна» (з передмовою М.Залізняка), що знайомила фінську громадськість із становищем Наддніпрянини.

На рівні міждержавних відносин ініціативи фінської сторони і безпосередньо початок функціонування посольства й консульств Фінляндії в Українській Державі пришвидшив відповідні кроки Києва. 10 вересня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила «Законопроект про заснування дипломатичного представництва в Фінляндії й асигнування 44833 карбованців 28 копійок на його утримання». За ним у Гельсінкі з 15 вересня створювалося посольство 2-го розряду, а зазначена сума розраховувалася до 31 грудня 1918 р. [7]. 22 жовтня 1918 р. український посол К.Лоський вручив свої вірчі грамоти регенту Фінляндії Перу Евінду Свінхувуду та голові Сенату Юхо Кусті Паасіківі. Фінські лідери висловили велике задоволення, що «Україна так скоро надіслала свого представника», і нагадали К.Лоському, що «фінський народ дуже цікавився українським рухом ще задовго до революції» [8].

Але попри велику дипломатичну активність фінської та української сторін та напружену працю дипломатів, проблема постала з того, що вже перші спроби повномасштабного облаштування двосторонніх відносин і, насамперед, налагодження товарообміну між Україною і Фінляндією наштовхнулися на суттєві перешкоди з боку німецької окупаційної влади. Нижче наводяться лише деякі приклади проблемних ситуацій, які приходилося вирішувати тому ж фінському послу в Києві. Так, за свідченням Г.Гуммеруса, фінни «не

могли отримати зерно, олію та насіння льону, оскільки українці не могли, а німці не хотіли нам нічого давати. Дістати можна було трохи солоду. Крім того, були великі запаси готового для продажу цукру. Німці дали нам ліцензію на вивіз 250 тисяч пудів (4 тис. т) цього товару... В обмін на цукор ми могли пропонувати папір, якого тоді не вистачало в Україні, а також, можливо, і сільськогосподарські знаряддя»[9].

Після тривалих, але конструктивних переговорів 30 вересня 1918 р. Г.Гуммерус і товариш міністра торгу і промисловості Сергій Бородаєвський підписали домовленість щодо продажу до кінця року «Товариством фінських паперових заводів» 1 мільйона пудів паперу в Україну, в обмін на котрий представник фінського міністерства торгівлі міг придбати 250 тисяч пудів цукрового піску за ціною 100 крб. за пуд. Причому перші 4 партії цукру мали бути відправлені до Фінляндії відразу після того, як фінське посольство отримає відомості, що відповідні партії паперу по 62,5 тис. пудів уже навантажені для вивозу в Україну. Загальна сума «паперової угоди» сягнула 30 млн. фінських марок, третину суми українська сторона мала сплатити наперед.

Не дивно, що Г.Гуммерус зазначив, що «в тих умовах, якщо виходити з принципу взаємовигідності, результат переговорів був найкращим з можливих» [10]. Але в Берліні укладення українсько-фінської торговельної угоди, нібито без попередження німецької влади, було зустрінуте як «недружня діяльність» щодо Німеччини. Кайзерівський уряд обумовив дозвіл на перевезення товарів окупованими територіями через Ригу поставками з Фінляндії до Німеччини певної кількості вершкового масла.

Сенат тривалий час не погоджувався з такими умовами, «паперова угода» опинилася на грані зриву. Тому Г.Гуммерус 2 листопада 1918 р. звернувся до українського МЗС із проханням «вжити заходів перед Німецьким Урядом, щоби були усунені перепони для провозу цукру через окуповані землі» [11]. Коли ж, нарешті, проблему вдалося уладнати, транспортування товарів виявилось неможливим, оскільки за умовами Комп'єнського перемир'я німецькі війська почали виводитися з окупованих територій. Перша партія фінського паперу для України вартістю близько 4,5 млн. марок залишилася у Ризі й була в січні 1919 р. пограбована більшовиками.

Що ж до українсько-фінських переговорів про укладення торговельного договору в Києві, то Г.Гуммерус з огляду на поширення антигетьманського повстання 5 грудня 1918 р. запропонував МЗС Української Держави перенести їх до нейтральної держави, зокрема, в Копенгаген. У крайньому випадку він погоджувався «почекати вияснення стану речей» [12].

Тут варто зазначити, що фінський посол відверто симпатизував легальній національно-демократичній опозиції режиму П.Скоропадського і вітав увиходження до Ради Міністрів у жовтні 1918 р. шести соціалістів-федералістів, членів Українського Національного Союзу. «Я також все сильніше пересвідчувався, - згадував Г.Гуммерус, - що національний рух не був штучним результатом агітації, але справжнім народним рухом, який глибоко вкоренився насамперед серед найкращої частини селянства» [13].

Але особиста присутність у якості спостерігача на українсько-російських мирних переговорах остаточно переконала Г.Гуммеруса у непевності міжнародного становища гетьманату в разі виведення з України німецько-австрійських військ. У численних рапортах до Гельсінкі посол наполегливо наголошував на тій зовнішній небезпеці з боку Москви, що спіткала б Українську Державу після квапливої евакуації корпусів Центральних держав. Г.Гуммерус пояснював, що такий розвиток подій на Сході завдасть чималої шкоди Фінляндії, оскільки порушаться її торговельні комунікації через Прибалтику і Білорусь.

Цілком слушним вбачається, що саме завдяки напруженій роботі фінського посла Г.Гуммеруса в Києві загалом перший, хоч і надто короткий, досвід українсько-фінського спілкування на міждержавному рівні можна оцінити як досить вдалий.

Щодо роботи фінського посла в Києві за відновленої Директорією УНР, то про зменшення її напруженості не йшлося не тільки з факту постійної загрози захоплення міста більшовиками, але й певної політичної нестабільності в керівництві держави, що мала свій вплив на перебіг дипломатичної діяльності. Так якщо незалежна і впевнена у собі Фінляндія, визнана уже на той час країнами Антанти, з потужним національно-демократичним потенціалом, була бажаним партнером для відновленої. То фінську дипломатію й урядові кола спершу бентежили ліворадикальні гасла антигетьманського повстання. Навіть Г.Гуммерус, який був близько знайомий із членами Українського Національного Союзу, сумнівався у реальності здійснення соціалістичної Декларації Директорії від 26 грудня 1918 р. та проголошеної нею політики нейтралітету. У рапорті до свого МЗС від 28 грудня 1918 р. він вважав за доцільне дотримуватись обережної й вичікувальної тактики щодо нового уряду УНР [14].

Але вже менш ніж через два тижні Г.Гуммерусу здавалося, що Директорії вдасться успішно протистояти більшовицькій небезпеці й зберегти свою владу, принаймі, в Києві, оскільки вона користується моральною й матеріальною підтримкою селянства після проголошення аграрної реформи. Звітуючи до Гельсінкі 25 січня 1919 р., фінський посол зазначав, що за короткий час перебування при владі Директорії національна самосвідомість українського народу помітно збудилася. Тому Росія мусить рахуватися з фактом його існування. «На цьому я базую свою впевненість у тому, що українська держава, чи то у федерації з Росією, чи без неї, має постати з нинішньої плутанини», - пророчес стверджував Г.Гуммерус [15].

Однак самому Г.Гуммерусу, як і решті дипломатичного корпусу, акредитованого у Києві, 28 січня 1919 р. довелося виїхати до Вінниці з огляду на більшовицький наступ [16]. Невдовзі, залишивши за повіреного у справах Фінляндії при уряді УНР виконуючого обов'язки секретаря посольства Г.Йогансона, Г.Гуммерус із родиною вирушив до Гельсінкі й більше в Україну не повернувся.

Коли українсько-більшовицький фронт невдовзі наблизився до Вінниці, загальні збори дипломатичних представників Грузії, Дону, Німеччини, Польщі та Фінляндії, що перебували при Раді Народних Міністрів УНР, вирішили якнайшвидше залишити Україну. 7 лютого 1919 р. про це було повідомлено Директорію з поясненням, що від'їзд не означатиме припинення дипломатичних зв'язків, а лише зміну місцеперебування дипломатів [17].

Через 10 днів Г.Йогансен сповістив МЗС Фінляндії про успішний переїзд до Одеси, де консулом був представник фінських паперових заводів Л.Енегрєн. Але і в Одесі фінські дипломати не затримались, через декілька тижнів вони змушені були повернутися на батьківщину – до Одеси наближалися більшовицькі війська.

Невдовзі по поверненні на батьківщину Г.Гуммерус оприлюднив своє переконання в тому, що національно-визвольний рух охопив в Україні широкі верстви населення, передусім селянство, тому якщо Директорія зможе вистояти в антибільшовицькій боротьбі протягом кількох місяців, УНР матиме шанс зберегти свою державну незалежність [18].

Тоді ж в інтерв'ю організації Національної коаліційної партії газеті «Нова Фінляндія» Г.Гуммерус наголосив, що УНР і Фінляндія стоять по один бік фронту, щоб відбити наступ більшовиків та захистити свою незалежність. Він відзначив, що «в Україні дуже позитивно ставляться до Фінляндії... Адже Україна перебуває зараз у такому ж становищі, в якому ми були рік тому. Українська інтелігенція та селянство так само виборюють зараз свою свободу, як і ми рік тому» [19]. У таємному листі до МЗС від 27 лютого 1919 р. Г.Гуммерус доводив доцільність налагодження тісного співробітництва між Фінляндією та українними державами, які виникли на теренах колишньої Російської імперії, передусім з УНР.

А 11 квітня того ж року в нотатках до МЗС він зазначив: «Не дивлячись на те, що зараз у Києві при владі більшовицький радянський уряд, який за допомогою великоросійського війська та місцевих більшовиків підкорив своїй владі більшу частину країни, нам не слід нехтувати українським національним рухом». А як тільки дозволять умови, фінське посольство варто буде поновити в столиці України, щоб налагодити політичну співпрацю між двома країнами заради захисту спільних інтересів та укладення торговельного договору [20].

Поновлення дипломатичних відносин між Україною і Фінляндією з відкриттям нового фінського посольства в Києві, як і передбачав Г.Гумерус відбулося 26 лютого 1992 р., хоч із перервою в довгі 72 роки.

Література:

1. Гуммерус Герман. Україна в переломні часи: шість місяців на чолі посольства у Києві. – К.: Таксон, 1997. - с.39.
2. Там само, с.45.
3. ЦДАВО України, ф.3696, оп.1, спр.35, арк.59. (Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні відносини з Фінляндією).
4. ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.140, арк.1. (Листування по дипломатичним зносам з Фінляндією).
5. Там само, арк.2.
6. Гуммерус Герман. Україна в переломні часи: шість місяців на чолі посольства у Києві. – К.,1997. - с.72.
7. ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.140, арк.6.
8. ЦДАВО України, ф.3696, оп.1, спр.35, арк.41.
9. Гуммерус Герман. Україна в переломні часи: шість місяців на чолі посольства у Києві. – К., 1997. - с.82-83.
10. Там само, с.84.
11. ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.140, арк. 47 зв.
12. Там само, арк..27-29.
13. Гуммерус Герман. Україна в переломні часи: шість місяців на чолі посольства у Києві. – К.,1997. - с.82-83.
14. Там само, с.ХХ.
15. Там само, с.ХХІ.
16. Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.- с.75.
17. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1993. – с. 281-282.
18. ЦДАВО України, ф.3696, оп.3, спр.16, арк.4. (Огляди закордонної преси).
19. Там само, арк.4 зв.
20. Гуммерус Герман. Україна в переломні часи: шість місяців на чолі посольства у Києві. – К.,1997. - с.ХХVІ-ХХVІІ.